

ACTA MVSEI APVLENSIS

APULUM LII

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

Fondator

ION BERCIU

Editor

GABRIEL T. RUSTOIU

Colegiul editorial

RADU ARDEVAN - Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca

NIKOLAUS BOROFFKA - Deutsches Archäologisches Institut, Berlin

DANIEL DUMITRAN - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

NICOLAE GUDEA - Cluj-Napoca

VALER MOGA - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

CHRISTOPHER F. E. PARE - Universitatea „Johannes Gutenberg”, Mainz

ZENO KARL PINTER - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

MARIUS PORUMB - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca

VOLKER WOLLMANN - Obrigheim

Colegiul de redacție

HORIA CIUGUDEAN - director

RADU OTA - secretar de redacție

GEORGE BOUNEGRU - membru

CONSTANTIN INEL - membru

GENU POP - webmaster

Adresa de corespondență:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

510010 ALBA IULIA

Str. Mihai Viteazul, 12-14

Tel. 0258/813300

revista.apulum@yahoo.com

www.mnuai.ro; www.muzeuluniriialba.ro; www.anuarulapulum.ro

Correspondence address:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

RO – 510010 ALBA IULIA

Mihai Viteazul St., 12-14

Tel. (+40) (258) 813300

© 2015 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII, ALBA IULIA

ISSN – 1013-428X

ISSN – 2247 – 8701

ISSN-L – 2247 – 8701

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

LII

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

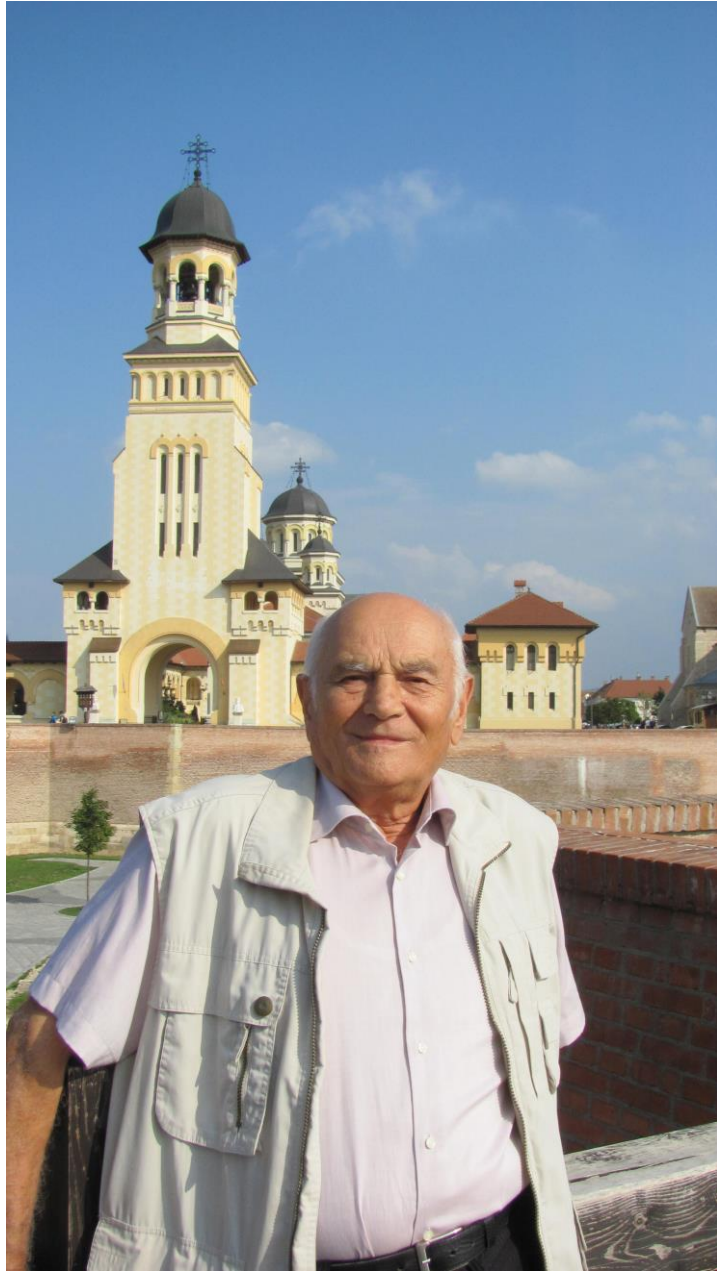
ALBA IULIA

MMXV

Tehnoredactare: RADU OTA

Traducerea și verificarea textelor în limba engleză: ADINA GOȘA, BRÎNDUȘA
CIUGUDEAN

Textele nepublicate nu se restituie.

Gheorghe Anghel

S U M A R

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

RADU OTA, Gheorghe Anghel, maestru al muzeografiei românești...XI

STUDII – STUDIES

ANAMARIA TUDORIE, Date privind morfologia ceramicii Starčevo-Criș de la Cristian I (județul Sibiu).....	1
<i>Data regarding the morphology of Starčevo-Criș pottery from Cristian I (Sibiu county).....</i>	
ELENA-CRISTINA NIȚU, FLORENTINA MARȚIȘ, SABIN ADRIAN LUCA, Considerații tehnologic și funcționale asupra materialului litic cioplit din așezarea Cristian I (Neolitic timpuriu – Starčevo-Criș I).....	11
<i>Techno-typological and functional considerations of chipped stone materials from Cristian I settlement (early neolithic - Starčevo - Criș I).....</i>	
SABIN ADRIAN LUCA, FLORENTINA MARȚIȘ, Semne și simboluri preistorice în Transilvania (1). „Tăblița secretă”. Așezarea neolitică și eneolitică de la Tărtăria-Gura luncii (jud. Alba).....	35
<i>Prehistoric Signs and Symbols in Transylvania (1). "The secret tablet". Neolithic and Eneolithic settlements from Tărtăria- "Gura luncii" (Alba county).....</i>	
MARIUS-MIHAI CIUTĂ, Noi precizări cu privire la succesiunea depunerilor neolitice de la Limba-Oarda de Jos (jud. Alba).....	47
<i>New considerations about the Neolithic deposits in the archaeological site at Limba - Oarda de Jos (Alba county).....</i>	
GHEORGHE LAZAROVICI, CORNELIA-MAGDA LAZAROVICI, SORIN COLESNIUC, SOTE ANGELESKI, Muntele Teasc. Despre sanctuare în natură (II).....	85
<i>The Teasc mountain. About sanctuaries in the nature (II).....</i>	

CORNELIU BELDIMAN, DAN-LUCIAN BUZEA, DIANA-MARIA SZTANCS, BJÖRN BRIEWIG, Microscopy of prehistoric symbolic artefacts. <i>Wietenberg</i> decorated antler plate discovered at Șoimeni, Harghita county (II).	113
GABRIEL BĂLAN, RALUCA BURLACU-TIMOFTE, RADU OTA, TEODOR MUNTEAN, MARIUS RĂZA, OVIDIU OARGA, DAN ANGHEL, Raport preliminar cu privire la săpăturile arheologice preventive întreprinse la Gâmbaș – sit 2.....	133
<i>Preliminary report regarding rescue archaeological excavations at Gâmbaș – site 2.....</i>	
DAN ANGHEL, MONICA URSU, Contribuția investigațiilor multidisciplinare în vederea restaurării unor piese de armament și harnașament din perioada Regatului dac..	181
<i>Contribution of interdisciplinary investigations to restoration of some pieces of arms and harness from the period of Dacian kingdom</i>	
CSABA SZABÓ, Romans in the garden. Notes on some recently attested stone monuments from Alba Iulia.....	217
<i>Romani în grădini. Note despre câteva monumente de piatră recent identificate la Alba Iulia.....</i>	
RADU OTA, CSABA SZABÓ, Cultul lui Cybele - Magna Mater în Dacia romană.....	227
<i>The cult of Cybele – Magna Mater in Roman Dacia</i>	
RADU CIOBANU, O nouă statueta descoperită la Apulum cu reprezentarea unui zeu fluvial – elemente de mitologie comparată, probleme de iconografie și stil.....	245
<i>Une nouvelle statuette récemment découverte à Apulum avec la représentation d'un dieu fleuve - éléments de mythologie comparée, questions d'iconographie et de style.....</i>	
ANDREEA ALMĂJANU, RADU OTA, Cultul lui Apollo la Apulum	259
<i>The cult of Apollo at Apulum.....</i>	
SORIN ȘERBAN, Metode și tehnici diferite de restaurare a două vase de tip <i>terra sigillata</i> descoperite în <i>principia</i> castrului legiunii a XIII-a Gemina de la Apulum.....	279
<i>Different restoration methods and techniques of two terra sigillata vessels discovered in principia of the roman fort of XIII Gemina legion from Apulum.....</i>	
CĂLIN COSMA, Observații privind prezența războinicilor avari în Podișul Transilvaniei în perioada secolelor VII-VIII.....	293
<i>Notes on the presence of avar warriors in the Transylvanian plateau during the 7th-8th centuries.....</i>	

AUREL DRAGOTĂ, GABRIEL TIBERIU RUSTOIU, MATEI DRÎMBĂREAN, VALENTIN DELEANU, The early medieval necropolis from Alba Iulia - <i>Izvorul împăratului</i> . Archaeological researches in 2014.....	321
FLORIN CIULAVU, Cercetările arheologice efectuate la monetăria de la Alba Iulia – prezentare generală.....	351
<i>Archaeological excavations at the Alba Iulia mint – general presentation.....</i>	

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

REVIEWS AND READER'S NOTES

HORIA CIUGUDEAN, Alin Frânculeasa, <i>Cimitirul din epoca bronzului de la Câmpina (jud. Prahova)</i> , Muzeul județean de istorie și arheologie Prahova, Seria Arheologie VII, Editura Cetatea de Scaun 2014, 353 p (incl. 113 planșe).....	377
RADU CIOBANU, Cult and Votive Monuments in the Roman Provinces (Proceedings of the 13th International Colloquium on Roman Provincial Art – <i>Corpus Signorum Imperii Romani</i>) – ed. Cristina-Georgeta Alexandrescu, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, 384 pag.....	381
Lista autorilor.....	389

Gheorghe Anghel, maestru al muzeografiei românești

În cei peste 125 ani de existență a Muzeului din Alba Iulia s-au afirmat numeroase personalități ale istoriografiei, arheologiei, muzeografiei și științei restaurării din România, care și-au adus un însemnat aport la dezvoltarea acestor domenii. Printre acestea vom aminti câteva nume de referință care au intrat în istoria prestigioasei instituții de cultură: Adalbert Cserni – fondatorul muzeului, Ion Berciu – cel care a reorganizat muzeul începând cu finalul perioadei interbelice, Alexandru Popa, Nicolae Josan, Vasile Moga, Radu Ciobanu, Viorica Suciș și Horia Ciugudean.

Volumul de față este dedicat domnului Gheorghe Anghel cu ocazia împlinirii frumoasei vârste de 80 de ani. Un remarcabil portret al Domniei sale a fost realizat de distinsa sa colegă, doamna Viorica Suciș, cu ocazia împlinirii vârstei de 70 ani, în numărul XLII al anuarului nostru.

Gheorghe Anghel s-a născut în satul Șard, comuna Ighiu, județul Alba, la 7 aprilie 1935. Fiu al Mariei și al lui Petru Anghel, a cunoscut îndeaproape realitățile satului românesc. Părinții sărbătoritului nostru s-au ocupat îndeaproape de educația fiului lor, încurajându-l să urmeze cursurile Școlii elementare din Șard, apoi a Școlii Pedagogice din Deva. Studiile sale au fost încununate de absolvirea în anul 1958 a Facultății de Istorie-Filozofie, secția Istorie a Universității ”Victor Babeș” din Cluj-Napoca. Aici a avut șansa de a audia cursurile unor mari personalități ale istoriografiei naționale și europene, profesori de prestigiu precum acad. Constantin Daicoviciu, Mihail Macrea, Nicolae Lascu, acad. Virgil Vătășianu, acad. Ștefan Pascu și mulți alții.

Tânărul cercetător al Evului Mediu românesc a fost sfătuit de profesorii săi să elaboreze o teză de doctorat cu o tematică dificilă, prin care se dorea deschiderea de noi drumuri în cercetarea istoriei medievale românești. Eforturile sale au fost încununate prin susținerea tezei în anul 1978, intitulată *Fortificații medievale din sud-vestul Transilvaniei*, al cărei conducător științific a fost acad. Ștefan Pascu. În general o teză bună de doctorat trebuie să fie publicată! Cu ajutorul editurii Dacia, în anul 1986, a văzut lumina tiparului una din cele mai valoroase monografii ale Evului Mediu românesc, ”Fortificații medievale de piatră din secolele XIII-XVI”. Prin această lucrare Gheorghe Anghel și-a câștigat renumele de *fondator al castelologiei românești*.

Cercetările Domniei sale au atras atenția specialiștilor de peste hotare, care l-au invitat la opt congrese internaționale, printre care amintim cele de la Durham, Teheran, Basel și Roma. Recunoașterea profesională din partea lumii științifice s-a concretizat și prin acceptarea sa ca membru al unor prestigioase organizații științifice internaționale: Societatea Amicii Ceramicii Romane

(Elveția), Societatea de Numismatică (Belgia) și Societatea de Studii Mithraice (India).

Lista publicațiilor științifice semnate de Gheorghe Anghel a fost întocmită de doamna Viorica Suci în materialul amintit anterior. Vom aminti selectiv câteva cărți și studii care au adus un însemnat aport la dezvoltarea cercetării Evului Mediu și epocii moderne: Gh. Anghel, *Cetăți medievale din Transilvania*, Ed. Meridiane, București, 1971; Gh. Anghel, *Fortificații medievale din piatră din sec. XIII-XVI*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1986; Gh. Anghel, *De la Mitropolia Ortodoxă a Transilvaniei la Episcopia de Alba Iulia*, Alba Iulia, 1993; Gh. Anghel, "Trei tezaure monetare din secolul al XVII-lea, descoperite la Alba Iulia", *Apulum*, V, 1964, p. 375-406; Gh. Anghel, "Săpăturile arheologice de la cetatea feudală de la Piatra Craivii", *Apulum*, V, 1964, p. 309-322; Gh. Anghel, "Date noi în legătură cu apeductele medievale de la Alba Iulia", *Sargetia*, V, 1968, p. 155-163; Gh. Anghel, "Mesures de capacité medievales employées en Transylvanie au Musée d'Histoire d'Alba Iulia", *Noesis*, II, 1974, p. 163-167; Gh. Anghel, "Castelul de la Hunedoara", *Sargetia*, XI, 1974-1975, p. 363-376; Gh. Anghel, "Les forteresses moldaves de l'époque de l'époque d'Etienne le Grand", *Château-Gaillard*, Caen, VII, 1975, p. 21-34; Gh. Anghel, "Despre apariția primelor donjoane de piatră din Transilvania", *Apulum*, XVIII, 1980, p. 195-220; Gh. Anghel, "Considerații generale privind tipologia cetăților medievale din România", *Apulum*, XIX, 1981, p. 151-163; Gh. Anghel, "Considérations sur l'architecture des fortifications romain du XIII au XVI siècles", *Château-Gaillard*, Caen, IX-X, p. 273-292; Gh. Anghel, H. Ciugudean, "Cimitirul feudal timpuriu de la Blandiana (jud. Alba)", *Apulum*, XXIV, 1987, p. 170-196; Gh. Anghel, "Despre evoluția teritorială a orașului antic, medieval și modern Alba Iulia", *Apulum*, XXXI, 1994, p. 283-302; Gh. Anghel, "Necropola birituală, prefeudală de la Ghirbom", *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 255-271; Gh. Anghel, "Vauban și fortificațiile bastionare din Transilvania și Banat (sec. XVII-XVIII)", *Sargetia*, XXVII/1, 1998, p. 581-631; Gh. Anghel, V. Suci, "Mărturii ale plutăritului în Transilvania din antichitate, evul mediu și perioada modernă. Rolul orașului Alba Iulia în istoria plutăritului", *Apulum*, XLI, 2004, p. 367-386; Gh. Anghel, "Construcții de apărare executate de Giovanni Morando Visconti în cetatea medieval de la Alba Iulia la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea", *Apulum*, L, 2013, p. 167-181.

Prin cercetările arheologice efectuate sub conducerea științifică a Domniei sale au fost aduse noi și valoroase informații privind epoca migrațiilor, evul mediu timpuriu și dezvoltat, perioada premodernă și cea modernă din istoria Transilvaniei. Amintim săpăturile arheologice de la Piatra Craivii, Tăuți, Cetatea de Baltă, Sânmiclăuș, Blandiana, Berghin, Ghirbom, Alba Iulia – Stația de Salvare, Alba Iulia – ravelinul Sf. Francisc de Paola și multe altele.

Gheorghe Anghel a fost un manager de mare valoare, conducând Muzeul din Alba Iulia 23 de ani, între 1971 și 1994, fiind cel mai longeviv din istoria instituției noastre. Meritele Domniei sale sunt indiscutabile, și au fost amintite în portretul redactat de Viorica Suciuc acum un deceniu. Vom reaminti că sub conducerea sa patrimoniul mobil al Muzeului s-a îmbogățit cu numeroase bunuri cu valoare arheologică (aici incluzând și pe cele numismatice), bibliofilă, etnografică, documente de arhivă etc. În perioada mandatului său patrimoniul Muzeului din Alba Iulia s-a îmbogățit cu peste 300.000 de asemenea bunuri. A fost inițiatorul organizării sesiunii științifice anuale a Muzeului încă din primul an în care a preluat funcția de director. A reorganizat de numeroase ori expoziția de bază, iar sub conducerea sa a fost restaurată clădirea Sălii Unirii în anul 1993. De asemenea a pus umărul la înființarea câtorva instituții muzeale: Muzeul Pavilionar al Mineritului din Roșia Montană, Muzeul "Avram Iancu" din Câmpeni și Muzeul din Blaj.

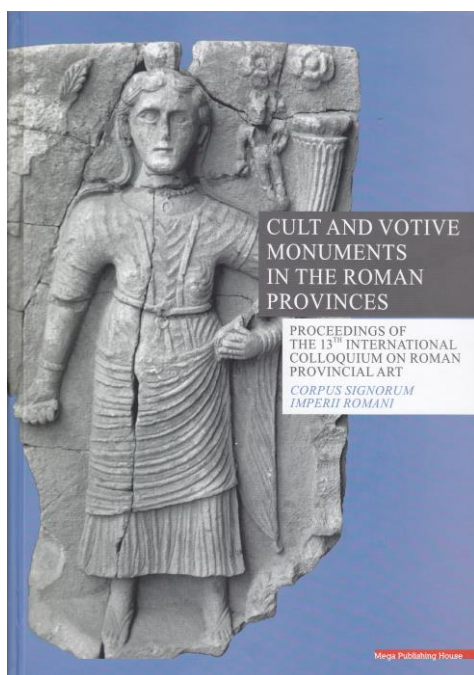
Domnul Gheorghe Anghel nu și-a uitat originile, și ca veritabil fiu al satului a contribuit substanțial la editarea monografiei localității în care s-a născut și copilărit. Astfel a văzut lumina tiparului lucrarea semnată alături de Gh. Măhăra și M. Munteanu, *Șard – un sat din "Țara Vinului"*, Ed. Altip, Alba Iulia, 2006.

A susținut în continuare apariția a 25 noi numere ale anuarului *Apulum*, în ale cărui pagini au continuat să publice nume grele ale istoriografiei românești și mondiale.

Domnul Gheorghe Anghel continuă să fie o persoană activă care participă la viața științifică a Muzeului din Alba Iulia, oferind sfaturi utile și pertinente colegilor mai tineri. Vor rămâne în amintirile mele fructuoasele discuții științifice despre diversele aspecte ale vieții romane de la Apulum, dar mai ales cele cu privire la problema "anului 1000" de la Alba Iulia, grupurile Mediaș și Blandiana A, existența unui voievodat la Bălgrad, problema episcopului Hyerotheos șamd. Domnul Gheorghe Anghel, prin personalitatea sa excepțională, se constituie drept o adevărată enciclopedie. N-am să uit discuțiile pe diverse tematici avute în biroul meu sau la bibliotecă, dar și în plimbările noastre din Cetatea Alba Carolina. Țin minte cum mi-a povestit în detaliu procesul de fabricare a vinului spumant, apoi soiurile de struguri care se cultivă în zona sa natală. Domnia sa are un umor debordant, fiind expert în a spune bancuri. Este un om care știe să-și trăiască viața, bucurându-se de tot ceea ce-i oferă mai frumos aceasta.

Cu prilejul lansării acestui număr al anuarului *Apulum* îi urăm sărbătoritului nostru viață lungă, multă sănătate și un sincer La mulți ani!

Radu OTA, Alba Iulia

Cult and Votive Monuments in the Roman Provinces (Proceedings of the 13th International Colloquium on Roman Provincial Art – *Corpus Signorum Imperii Romani*) – ed. **Cristina-Georgeta Alexandrescu**, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, 384 pag.

Radu CIOBANU,
Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia

Cel de-al XIII-lea Colocviu Internațional de Artă Provincială Romană, organizat de către câteva instituții de prestigiu în anul 2013, a beneficiat de două apariții editoriale de înaltă ținută, una dintre acestea, *Jupiter on Your Side – Gods and Humans in Antiquity in the Lower Danube Area*, semnalată deja în

cadrul unei recenzii ce a văzut lumina tiparului în numărul anterior al volumului *Apulum*. Cum acest dublu eveniment editorial constituie o inițiativă aproape excepțională pentru manifestările de profil, desfășurate cel puțin în ultimii ani în România, considerăm nimerit a prezenta acum și pe cea de-a doua apariție ce vine să contureze un cadru amplu de contribuții științifice asupra artei provinciale romane.

Volumul asupra căruia ne oprim în clipa de față, apărut tot datorită eforturilor constante ale Cristinei Alexandrescu, cuprinde textele comunicărilor prezentate în cadrul colocviului, în vreme ce primul constituie de fapt un preambul tematic la manifestarea amintită. Complementaritatea deosebit de fructuoasă pe plan științific, în care se află cele două apariții editoriale, așa cum a fost amintit deja, nu a mai fost încercată, în cadrul niciuneia dintre manifestările internaționale asupra artei și arheologiei romane organizate în țara noastră, cel puțin în ultima vreme și din acest motiv reușita inițiativei se cuvine a fi remarcată.

În cadrul primei secțiuni tematice, *Cult and Votive Monuments - Case Studies of Particular Divinities and Sites*, se are în vedere reinterpretarea unor monumente votive în contextul general al artei provinciale romane, alcătuiind

astfel o sinteză extrem de utilă asupra particularităților iconografice sau stilistice legate de acestea.

Seria contribuțiilor este deschisă de Claudia Romero Mayorga cu un studiu privind un monument mithraic descoperit la Merida (Spania), *A New Interpretation of a Mithraic Sculpture in Augusta Emerita, Hispania*. Cum orașul roman de la Merida este celebru deja în lumea antichității clasice fie și numai prin Mozaicul Vânturilor și Anotimpurilor descoperit acolo, contribuția autoarei este cu atât mai nimerită întrucât deschide discuția asupra unui monument sculptural cunoscut de mai mult timp, păstrat în cadrul muzeului de artă romană al orașului. Statuia, lipsită de brațe, reprezentând o divinitate mithraică – dacă nu chiar pe Mithras însuși, după opiniile unor specialiști – este discutată în contextul altor monumente de același tip ce configurează o tipologie oarecum aparte în funcție de atributele ce ar fi putut însoți personajul în chestiune.

În *The Cult of Dionysus or Liber – Votive Monuments of Salona*, Jasna Jeličić-Radonič abordează seria de monumente de cult consacrate lui Dionysos (Liber) de la Salona ce sunt legate de templul acestuia situat în fața teatrului orașului. Între ele se remarcă un fragment de relief votiv cu o scenă de cult, ca și diverse fragmente de decor monumental provenind de la edificiul în chestiune.

Legată tot de contextul local provincial este de amintit și contribuția Marijei Kolega, *Sculptures and Votive Monuments of Deities in Aenona*, care tratează abundența monumentelor indigene, romane și orientale ce au fost descoperite în acest important centru liburn. Una dintre aceste divinități locale ce apar în *interpretatio romana* este *Venus Anzotica*, a cărei reprezentare se regăsește doar aici. Pe de altă parte, există în Liburnia mai multe divinități locale feminine legate de anume regiuni sau centre urbane cum ar fi de pildă *Latra* (atestată în Nedinum, Asseria și Scardona), *Iria* și *Ica* (în Flanona) sau *Iutossica* (Albona), toate considerate drept fondatoare și protectoare sacre ale comunităților de care aparțineau. Alături de ele sunt amintite însă și o serie de monumente consacrate zeilor romani autentici, Jupiter, Neptun, Diana, Vulcan, atestând de fapt diversitatea fenomenului religios din această zonă a Imperiului.

Ante Rendič-Miočević prezintă în contribuția sa, *A Reconstruction of the Central part of the Nymphaeum (Fountain) at Varaždinske Toplice (Aquae Iasae) eith Relief Depiction of Nymphs*, o încercare de reconstituire a unei fântâni monumentale dintr-o localitate situată în zona de frontieră dintre Pannonia și Noricum, la sud-est de Ptuj (*Poetovio*). Zona are importanța sa aparte pentru că vecinătatea unui centru cum a fost de pildă *Poetovio*, a permis dezvoltarea înfloritoare a întregii regiuni din apropiere, iar monumentele ridicate aici au beneficiat din plin de contribuția locuitorilor provenind de acolo.

O interesantă abordare privind reprezentările cu caracter funerar propune Adriana Antal, *Consecratio in formam Veneris in Roman Dacia*. Este vorba de o

manieră oarecum aparte de reprezentare a defunctului, anume cea în care apare alături de atribute sacre, rezervate în general doar zeilor. Cu o formulă latină, această manieră de reprezentare este denumită *consecratio in formam deorum*, iar una dintre variantele iconografice particularizate ale acesteia este cea în care defunctul - defuncta în acest caz - apare cu atributele caracteristice ale Venerei, de unde și titlul propus de autoare. Un monument aparent important prin faptul că menționează numele unui sculptor, Claudius Saturninus, fapt aproape excepțional pentru Dacia, este privit de această dată într-un context iconografic mai amplu, ca și o ilustrare a manierei de reprezentare amintită.

Iphigenia Leventi în *The Relief Statue Base of Nummius Nigreinos, Sacred Herald of the Eleusian Mysteries. The Iconography of Eleusian Cult Initiates and Officials in Roman Imperial Time*, se ocupă de ipostazele iconografice ale ceremonialurilor sacre eleusine pornind de la un personaj activ implicat în acestea, Lucius Nummius Negrinus, cunoscut printr-un monument de marmură fragmentar. Mai exact, este vorba de o statuie de bronz, dispărută acum, din care s-a păstrat doar baza monumentală, având pe trei dintre laturi scene din procesiunile legate de ritualurile celebrate la Eleusis.

Georgia Aristodemou în *Mars Victor, Victoria and Nemesis Invicta. Three Votive Reliefs from the Ancient Theatre of Philippi (Kavala) Reconsidered*, prezintă un original punct de vedere asupra a trei reliefuri votive de la Philippi. Este interesant de observat în contextul discuției propuse faptul că teatrul din Philippi a fost reamenajat în perioada romană, fosa acestuia fiind transformată în cușcă pentru animalele destinate întrecerilor de gladiatori. Cum fenomenul este destul de larg răspândit, ar fi de consemnat doar că în Dacia amfiteatrul de la Porolissum cunoaște o reamenajare în sens invers, căci în urma unor modeste intervenții ulterioare, spațiul arenei putea găzdui și spectacole teatrale.

O altă contribuție legată de cultul lui Dionysos propune Aleksandra Nikolska, *The World of Dionysos on Monuments from the Republic of Macedonia*. Autoarea prezintă o nouă tipologie a monumentelor dionisiace descoperite în Macedonia, încercând a o lega de piese consacrate cunoscute deja în lumea clasică.

Exhlale Dobruna-Salihu în *Three Significant Reliefs of Gravepine and Forest Deities of Dardania*, discută trei plăci votive cu divinități campestre și ale pădurii în contextul amplu al descoperirilor de acest tip, între care și un fragment de relief de la Apulum, consacrat lui Liber și Libera, alături de un silen.

Această primă secțiune tematică este încheiată de contribuția lui Wolfgang Wohlmayr, *Gottheiten und Kulte im Nordlichen Teil Noricums nach Aussage der Weihedenkmaler. Ein Blick auf Iuvavum (Salzburg) und sein Umland*. Autorul discută mai multe documente epigrafice descoperite într-un cadru relativ restrâns, anume partea de nord din Noricum, în special

monumentele de la *Iuvavum*, cum era cunoscut orașul Salzburg de astăzi în antichitate. Contribuția în chestiune este cu atât mai interesantă cu cât este vorba de un oraș al cărui nume se confunda cu divinitatea ce îl ocrotea, Iupiter, și căreia îi erau consacrate numeroase inscripții.

Cea de a doua secțiune tematică a volumului, *Iconography and Symbolism*, cuprinde o serie importantă de contribuții asupra diverselor tipologii legate de reprezentările figurative cu caracter votiv, funerar sau onorific.

Iлона Skupinska-Lóvset propune în *Incense Altars and Visualisation of Incense Offerings in Roman Syria*, o discuție laborioasă asupra ofrandelor votive așa cum sunt reprezentate acestea pe monumentele din Syria. Autoarea desprinde din analiza iconografică a pieselor chiar o și tipologie a personajelor aducătoare de ofrande, așa după cum apar acestea în cadrul compozițiilor figurative.

Sorin Nemeti în *I Relievi dei Cavalieri Danubiani. Spunti per l'interpretazione diacronica delle varianti regionali*, discută reliefurile Cavalerilor Danubieni, un subiect des abordat în literatura de specialitate din România și Bulgaria, încercând să contureze un cadru tipologic specific zonei dunărene pentru aceste categorii de reprezentări.

Cultul și reprezentările figurative legate de Ianus au constituit un câmp de cercetare deosebit de fertil și Mirjana Sanader în *Der Januskult in den Provinzen des Römischen Reiches unter besonderer Berücksichtigung der Ikonographie zweier Reliefs aus Dalmatien und Dakien*, îl sporește cu noi detalii. Pornind de la două monumente figurative, de la Palanka, respectiv Roșia Montană, autoarea încearcă să argumenteze ipoteza potrivit căreia cultul lui Ianus a avut o răspândire accentuată mai ales în provinciile locuite de căutătorii de aur și argint. La Roșia Montană, templul consacrat acestei divinități a căpătat, prin forța împrejurărilor, o încărcătură simbolică evidentă, fapt ce a fost deja pus în legătură cu multiplele sensuri etimologice ale lui Ianus și pe care autoarea le evocă mai puțin, deși acestea explică în bună măsură anumite particularități iconografice.

Nade Proeva în *Les croyances funéraires des Macédoniens: l'héroïsation et la divination des défunts à l'époque romaine*, abordează tipurile de reprezentare figurativă legate de cultul funerar al eroilor divinizați. Adesea aceștia apar în ținută de cavaler în galop, însă și reprezentați în picioare, ținând în mâini busturi ale înaintașilor.

Delphine Seignoret în *Les panneaux sculptés de Khirbet Edh-Dharrah (Jordanie centrale). Remarques sur la restitution, la technique et l'iconographie*, discută reconstituirile făcute asupra unor monumente descoperite la 60 de km nord de Petra, unde a fost pusă în evidență o mică așezare și un templu de unde provin numeroase fragmente de decor monumental.

Problematica ediculelor funerare panonice și dacice este rediscutată pe larg de Luca Bianchi într-o amplă contribuție, *Edifici in miniatura ed esigenze d'apparato*, accentuând originalitatea acestora. Este vorba, în opinia autorului, de faptul că artizanii provinciali, mai ales cei din Dacia, probabil în absența unor caiete de modele, adoptă soluții formale proprii, lăsând loc unor intuiții de moment extrem de interesante.

Tot o problemă des discutată cum este cea legată de tipologia reliefulor mithraice, propune Maria Weiß în *Der Bartige Ruhende auf den Seitenregisteren der Mithrasmonumente*.

Următoarele trei secțiuni tematice, *Afterlife of Cult and Votive Monuments, Context and Display. Architectural Decoration, Varia/Disputationes*, includ fiecare câte două contribuții și din acest motiv le vom trece în revistă împreună.

Piotr Dyczek și Jutta Ronke, în două contribuții asupra monumentelor votive și de cult descoperite în Moesia, respectiv Germania, prezintă noi interpretări legate de cultul Hygiei și Esculap, respectiv Fortuna.

Alte două contribuții propuse de Walburg Boppert și Christine Ertel pe de o parte și Klaus Stefan Freyberger, pe de alta, prezintă câteva fragmente de decor monumental remarcabile, cum ar fi o cornișă de la teatrul din Mogontiacum și mai multe *baityli* (construcții sacre atestate în special în Orient având formă de turn) descoperite Baalbek, Masnaqa și Palmyra.

În sfârșit, două contribuții aparținând Florinei Panait Bîrzescu, respectiv lui Manfred Hainzmann, propun noi interpretări asupra unor chestiuni legate de datarea unor piese numismatice și anumite detalii semnificative ale unui tip de veșmânt extrem de popular în antichitate, așa numitul *sagum*.

Ultima secțiune tematică a volumului, *New Finds and Projects*, cuprinde nouă articole ce prezintă piese recent descoperite, unele dintre acestea izbutite sub raport stilistic, în pofida notei caracteristice de provincialism.

Lea Stirling și Nejib Ben Lazreg prezintă de pildă un nou portret inedit până acum, al lui Septimius Severus din colecțiile Muzeului din Lamta (Tunisia). Portretul în chestiune evidențiază o trăsătură stilistică foarte particulară legată de identificarea împăratului cu unul dintre zeii ce l-au purtat spre gloria Imperiului, anume Serapis. Este vorba de o pieptănătură specifică Orientului, lui Serapis în special, cu meșe cârlionțate acoperind fruntea personajului, acestea fiind o amprentă caracteristică zeului și apoi împăratului identificat cu el. Portretul din colecțiile Muzeului din Lamta aparține cronologic primei perioade a epocii lui Septimius Severus.

Fulvia Cilibreto discută un relief zodiacal aproape necunoscut până acum și aflat într-o colecție privată a Muzeului din Ierusalim. Este vorba de un monument din piatră terminat la partea superioară în arc semicircular, având în registru simboluri zodiacale dintre care doar câteva se mai pot descifra. În

centrul compozițional apare bustul unui personaj feminin, probabil Hera-Tyche sau Atargatis, având în vedere câteva analogii cunoscute, discutate de autoare.

Irina Nemeti, Luminița și Emanoil Săsăran alcătuiesc un repertoriu al monumentelor sculpturale din Muzeul de Istorie a Transilvaniei, încercând să contureze mai exact activitatea unor ateliere și carierele de piatră existente în epoca romană în Dacia Porolissensis.

Câteva monumente sculpturale descoperite în jud. Sibiu sunt prezentate succint de Alexandru Sonoc și Mihai Chiriac. Este vorba de un fragment de semicoloană cu statuia unui leu funerar, un leu funerar fragmentar, capul unei statui funerare extrem de precar conservat și capul unei statuete a lui Apollo Belvedere.

Adam Jakub Jarich propune o investigație extrem de laborioasă asupra furtului operelor de artă care s-au petrecut nu în epoca modernă, ci chiar în antichitate. Sursele clasice amintesc în nenumărate rânduri acest fenomen destul de răspândit încă de pe atunci, iar unul dintre cei care s-au ocupat printre primii cu asta a fost Marcus Claudius Marcellus în anul 212 a.Chr. Acest mare general din vremea Republicii a fost printre cei foarte puțini care au primit *spolia optima*, cea mai înaltă distincție romană pe care o putea dobândi vreodată un om de arme. Tot el a inaugurat în tradiția cunoscută până acum, însușirea de către învingători a bunurilor de preț ale învinșilor, și prin asta calea jafurilor înfăptuite după supunerea acestora era deschisă. Aspectul cel mai interesant discutat de autor este însă un alt fapt petrecut în 189 a.Chr., anume cucerirea Ambraciei și prădarea orașului de către Marcus Fulvius Nobilior, eveniment menționat pe larg de Titus Livius și Polybius.

Filomena Limao și Miguel Pessoa prezintă noile rezultate ale cercetărilor asupra spațiului sculptural al unui monument de o excepțională valoare, Villa de la Rabacal din Portugalia.

Studiul asupra surselor importante de marmură din antichitate este propus de către Judit Zolfoldi. Autoarea întreprinde numeroase investigații chimice de detaliu asupra marmurei folosite în lumea antică, reușind să contureze mai exact ariile de proveniență și circulația acestora în cadrul diverselor provincii romane.

Paolo Ventura și Annalisa Giovannini abordează îmbrăcămintea funerară feminină, așa cum se reflectă aceasta în cadrul monumentelor repertoriate de autori într-un centru important al Italiei, anume Aquileia. Orașul a avut un rol extrem de interesant în antichitatea clasică întrucât pe acolo treceau rutele comerciale majore ce legau Italia de provinciile Imperiului și în acest fel influențele artistice circulau neconținut dintr-o parte în alta.

În sfârșit, Guntram Koch avansează o serie de observații fundamentale cu privire la tipologia sarcofagelor imperiale romane descoperite în provinciile balcanice, cu specială atenție asupra celor din Moesia Inferior.

La capătul acestor scurte considerații trecute în revistă până acum se cuvine a mai sublinia din nou reușita excepțională a unei manifestări științifice de prestigiu legată de arta antichității clasice, încoronată, iată, de două apariții editoriale de ținută, datorate în mare măsură eforturilor susținute ale Cristinei Alexandrescu.